

Ο φθόγγος και το ήθος της ελληνικής ελευθερίας

Του Γρηγ. Φιλ. Κωσταρά,
Καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής
του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ο πανελλήνιος εορτασμός του Έπους του Σαράντα είναι μνημόσυνος: ευλαβικό προσκύνημα και κάλεσμα της Ιστορίας προς όλους. Δεν υπάρχουν –δεν πρέπει να υπάρχουν– απόντες κατά τις ημέρες αυτές και τις ώρες. Ακόμη και οι νεκροί, όσοι υπέρ πατρίδος έθανον, ανίστανται και παρίστανται στη μνήμη μας κατά τις ιερές αυτές στιγμές προσευχής και δέους και χρέους προς τους αθάνατους μαχητές που έδωσαν τη ζωή τους για τη ζωή και τα ιδανικά της πεφιλημένης Ελλάδος. Ασίγαστες οι φωνές των νεκρών μάς θυμίζουν τη βαρεία ευθύνη να συνεχίσουμε τον αιώνιο ελληνικό θρύλλο κραυγή, την οποίαν ενωτίζονται –ελπίζω– όλες οι ελληνικές συνειδήσεις· κραυγή που εγείρει απαιτητική την πολυαίωνη παράδοσή μας, αγώνα για τη Λευτεριά και άθλο για την Πατρίδα· κραυγή που ξαναζωοτανεύει την πολυδάκρυτη Ιστορία μας και τυλίγει με φως ιθαρό το δραματικό της τοπίο. Ανά τους αιώνες!

Τούτο το Εσπέρας, λοιπόν, είναι Εσπέρας Ζωής των νεκρών και Τιμής των ζώντων ακόμη μαχητών των αγώνων του Έθνους. Το χρωστάει ο Ελληνισμός αυτό το Εσπέρας της ευλαβικής εθνικής περι-

Ο Γιάννης Τσαρούχης στην Αθήναι με την εικόνα που έφτιαξε, 1941

συλλογής σε όσους έδωσαν την ψυχή και το πνεύμα τους για το μεγαλείο του· σε όσους φύλαξαν Θερμοπύλεις και προτίμησαν «μάλλον τελευτάν ή μη κα-

λώς ζην»· στις ιερές σκιές εκείνων, που με τη θυσία τους σφράγισαν τη μοίρα μας, εξέφρασαν έργω την αθάνατη ουσία της εθνικής ιδέας και επέτρεψαν έτσι

να ακουσθεί βροντερός ο φθόγγος και το ήθος της ελληνικής Ελευθερίας και Αρετής.

Το 1940 ο Άτλας λαός μας σήκωσε στους ώμους του το μέγα βάρος όχι μόνον της δικής του ελευθερίας, αλλά επωμίσθηκε και την υπόθεση της ελευθερίας των άλλων λαών, έγινε δηλαδή κατά την υπέρτιμη εκείνη ώρα της Ιστορίας ο πρωταγωνιστής, ο κεντρικός ήρωας μιας ανείπωτης τραγωδίας, όπου διακυβευόταν όχι μόνον ο Έλληνα-άνθρωπος, αλλά ο ίδιος ο Άνθρωπος ως ηθική και πνευματική υπόσταση και πανανθρώπινη αξιοπρέπεια! Ιδού, διατί εδώ επάνω στα βορειοηπειρώτικα βουνά γίνονται τα συγκεκριμένα γεγονότα ακατάργητα σύμβολα· ιδού, διατί το προσωρινό και το εφήμερο δραπετεύοντας από τον συγκεκριμένο χρόνο μεταβάλλεται σε αθάνατο και αιώνιο· ιδού, διατί οι ελληνικές νίκες του 1940 υψώνονται σε πανανθρώπινες νίκες! Με τις νίκες αυτές και με τη θυσία της η Ελλάδα άνοιξε πάλι τον δρόμο για να αντιλήσει μερικά βασικά υποδείγματα ηθικής στάσεως η ανθρωπότητα. Η οποία με ψυχή σφιγμένη από δέος και αγωνία έμοιαζε μουδιασμένη, παράλυτη ή καιροσκοπούσα –πλην Αγγλίας–, καθώς άκουγε τον βρυχηθμό της καταιγίδας.

Τον σίσυφο, όμως, λαό μας, ποιμένα της επικής του από τα πανάρχαια βάρη πορείας, συνέχει το Δέος μήπως έμειναν αφύλακτες οι πύλες της Οικουμένης και το χρέος να φράξει τον δρόμο της φασιστικής ύβρεως. Άλλωστε δεν είχαν άλλη την εκλογή η Ελλάδα: συνεπής προς την Ιστορία της, καθώς ο όληθρος της Ευρώπης και του κόσμου όλου ερχόταν μουγκρίζοντας επάνω στα φτερά της πολεμικής καταιγίδας, όφειλε να ανάψει –όπως θέλει ο ποιητής Σικελιανός – «μεσούραν η Λευτεριάς τη δάδα», για να

Γιάννης Τσαρούχης, *Νέος σκεπτόμενος*, 1936. Πρώτη σπουδή για τον «Σκεπτόμενο». Λάδι σε πανί, 61x42 εκ. (ιδιωτική συλλογή)

καταυγάσει τον ανηφορικό δρόμο του χρέους και να λιτρώσει «τον μεγάλο Εξόριστο...», Ζωή να δώσετε νέα στο πολύπαθο πνεύμα, το Πνεύμα του Ανθρώπου, αδερφοί μου», δέεται ο Ποιητής, «όχι πια με λόγια», αλλά: «Με τη λόγχη σας μόνο, / με τη λόγχη Σας και με την ψυχή Σας... / για την Έφοδο του Ύψους»!

Προς αυτή την έφοδο του Ύψους είχε

ήδη προτρέψει ένας άλλος, μέγας επίσης, γεωργός του φιλοσοφικού και ποιητικού λόγου, ο Κωστής Παλαμάς:

«Μη φοβηθείς το χαλασμό. Φωτιά! Τσεκούρι! Τράβα!.. για πάλημα, για μάτωμα, για την καινούργια γέννα... φτάνει μια Ιδέα να σ' το πει, μια Ιδέα να σ' το προστάξει κορώνα Ιδέα, Ιδέα σπαθί που θα 'ναι πάνω από όλα»!

Αυτή την «πάνω απ' όλα» Ιδέα, την κορωνίδα Ιδέα, ως τη μέγιστη αξία της ζωής του, τη γλαυκή Ελευθερία που κανοναρχούσε τον επικό του αγώνα, αυτήν τιμά σήμερα το Έθνος. Γυμνόν ξίφος οι στίχοι του Ποιητή διαποτίζονται από τη μουσική, ιερή μέθη της ελληνικής Ελευθερίας και βαθυστόχαστα ερμηνεύουν τον φθόγγο και το ήθος της: Η ελευθερία, εσώτατο βίωμα και όραμα, είναι η ουσία και περιουσία της ψυχής των Ελλήνων.

Από τα βάθη των αιώνων, του Ελληνισμού η «παμμήτωρ» Γη, οι θύελλες θάλασσες και οι ατέρμονες Ουρανοί ανασαίνουν και βηματίζουν στον ρυθμό αυτής της ελευθερίας και διηγούνται τη δόξα και το κήλιος της. Το πνεύμα της ελληνικής ελευθερίας έγινε οικουμενικό και επάνω του χτίστηκε ο παγκόσμιος πολιτισμός. Αιώνες αιώνων το πνεύμα τούτο εισορμούσε στις φλέβες των αλλήλων λαών και τις γονιμοποιούσε, σμίλησε Παρθενώνας και φρουρούσε τη γενέθλια Γη του, καθώς γινόταν πόνος της Πόλεως. Ο Πόνος για το «δαιμόνιον πτολίεθρον» είναι ο βαθύτερος ελληνικός πόνος και η αγάπη προς την πατρίδα ο ωραιότερος ναός του. Λειτουργήσαν εδώ οι μέγιστοι ιεροφάντες του Λόγου και έπλεξαν εγκώμιους ύμνους στους υπερασπιστές της ελευθερίας, αθάνατοι δημιουργοί από την αυγή του Ελληνισμού.

Ο νόστος για το ελεύθερο «πατρώων έδαφος» γίνεται ο πιο συγκλονιστικός τάραχος και συνάμα ο απαλότερος εσωτερικός δονισμός: «γόοι» και θρήνος της θεάς Θέτιδος στον Όμηρο, όχι μόνο και τόσο για τον θάνατο του γιου της Αχιλλέως, όσο γιατί η βαρεία του μοίρα θα τον συναντήσει μακριά στην ξένη γη, ενώ το μήμα και το πατρικό χώμα είναι «μακάριον» και «η μύρτος φύλλων ατίμητων», θα πει ο μεγαλήγορος ψάλτης

του μέτρου, της ελευθερίας και της αρετής Α. Κήλιος. Τον Αγαμέμνονα, «δάκρυα θερμά χέοντ', επεί ασπασίως ίδε γαίαν», καταφιλούντα το χώμα θα υμνήσει ο Όμηρος, για τον οποίον «ουδέν γλήυκιον πατρίδος» και «δόξα ο θάνατος περί πάτρης» και «...οιωνός άριστος» η άμυνά της, ένα ήθος που διασώζει στους καιρούς μας ο τετιμημένος νεκρός της Πατρίδος, ο ένστολος ποιητής Μαβίλης. «Να σου ξαναφιλήσω τ' άγιο χώμα, / να ξαναϊδώ και το δικό σου Μάν, / όμορφή μου, καλή, γλήυκιά πατρίδα», ο Γεώργιος Δροσίνης στο «Χώμα ελληνικό» ή στην «Επιστροφή» του ο Βρεττάκος: «Με σπαραγμό κρατώντας τη βαριά καρδιά μου, / δεν μπαίνω μέσα. Απέξω κάθομαι και κλαίω»!

Στον εκπρόσωπο του διδακτικού έπους, τον Ησίοδο, το πνεύμα τούτο μετουσιώνεται σε συναίσθημα θρησκευτικό: αγάπη «ιερής Ελλιάδος». Η μούσα του Καλλίνου: «τιμήν τε γαρ έστι και αγλαόν ανδρί μάχεσθαι γης πέρι», ο παιάνας του Τυρταίου: «τεθνάμεναι γαρ καλόν», ο κήλιος του Θεόγνιδος: «ηδ' αρετή άριστον κήλιιστον τε», ο συγκινητικός λόγος του Σιμωνίδου: «των εν Θερμοπύλαις θανόντων ευκλεής μεν α τύχη, καλός δ' ο πότμος, βωμός δ' ο τάφος», τα έργα των τραγικών, οι επιτάφιοι του Δημοσθένους, του Υπερείδου και των άλλων εκφράζουν στους ίδιους υψηλόφρονες τόνους τον πόνο της πατρίδος και της ελευθερίας, ενώ ο Θουκυδίδης συμβουλεύει στον «Περικλέους επιτάφιόν» του: «ους μεν ζηλώσαντες και το εύδαιμον το ελεύθερον, το δ' ελεύθερον το εύψυχον κρίναντες, μη περιοράσθε τους πολεμικούς κινδύνους», θεωρώντας –σωστά– πως η ευδαιμονία στηρίζεται στην ελευθερία και η ελευθερία στην ευψυχία.

Όμως, τον καθαρό φθόγγο και το βαθύτερο ήθος της ελληνικής ελευθερίας

θα αποδώσει υπέροχα ο αθάνατος λαμπαδηδρόμος του πνεύματος, ο γόνος της θεωρητικής σκέψεως και τιτάνας μαζί της πράξεως, ο φιλόσοφος Πλάτων στον «Μενέξενό» του, «τον τε γαρ κήλιιστον των πανηγυρικών λόγων» κατά τον Ερμογόνη και «κράτιστον πάντων των πολιτικών λόγων» κατά τον Διονύσιον τον Αλικαρνασσεά. Ιδού οι σκέψεις του Πλάτωνος που τις σέβονται οι αιώνες, όπως έδειξεν η εποποιία του αθάνατου Σαράντα, και που αφύπνισαν τις συνειδήσεις του καιρού του και συναγείρουν –ελπίζω– τις μωλωπισμένες συνειδήσεις της εποχής μας. «Εμείς δεν έχομε την αξίωση να είμαστε δούλοι κανενός ούτε και δεσπότες άλλων, αλλή η φυσική ισογονία μας μας αναγκάζει να ζητάμε και την πολιτική ισότητά μας κατά τον νόμο και να μην υπακούουμε σε κανέναν άλλο παρά μόνον σε όσους διακρίνονται για την ηθική τους δύναμη και χρηστότητα. Γι' αυτό, λοιπόν, οι πατέρες των ανδρών αυτών και δικοί μας πατέρες και οι ίδιοι οι νεκροί, μεγαλωμένοι και αναθρεμμένοι μέσα σε απόλυτη ελευθερία και γεννημένοι από έντιμους γονείς, έλαμψαν με τα ποήλια και ηρωικά τους κατορθώματα σε όλο τον κόσμο, τόσο στον ιδιωτικό τους βίο, όσο και στον δημόσιο, γιατί πίστευαν ότι είχαν υπέρτατο χρέος να μάχονται και εναντίον των Ελλήνων για την ελευθερία των Ελλήνων και εναντίον των βαρβάρων για την ελευθερία ολόκληρου του ελληνικού έθνους»!

Το κείμενο τούτο του Πλάτωνος, το απλό αλλή καθαρά κλασικό, είναι πράγματι βαρυσήμαντο· όχι μόνον επειδή ερμηνεύει τον φθόγγο και το ήθος της ελληνικής ελευθερίας καθορίζοντας τα οντολογικά θεμέλια, αλλή κυρίως επειδή μπορεί να αποτελέσει την εθνική, κοινωνική και πολιτική Διαθήκη, εγκόλπιον του Νέου, του Συγχρόνου Ελληνι-

Γιάννης Τσαρούχης, Αρχαίο θάζο με δάφνες, ελιές και αμπελόφυλλα, St. Jean Cap Ferrat, 1961. Νερομπογιά σε χαρτί, 53,5x35,5 εκ. (ιδιωτική συλλογή)

σμού. Δείχνοντας το απύθμενο ηθικό βάθος, από το οποίο πηγάζουν και θηλάζουν όλες οι μορφές ελευθερίας, κρύβουν οι λόγοι αυτοί αγέραστη επικαιρότητα και ασύγκριτη νεότητα και ωραιότητα.

Η ελευθερία ως Αρετή και ανδρεία διαποτίζει τη σύνολη ελληνική ιστορία, όχι βέβαια με την έννοια της τυφλής ορμής για πόλεμο, αλλά με την ανθρωπινότερη σημασία του χρέους για άμυνα.

Το βαθύτερο οντολογικό νόημα της αρετής και της ελευθερίας πρέπει να αναζητηθεί στην υπεράσπιση της Ζωής, στον αγώνα για Δημιουργία, στον πόθο για Νίκη. Ο πόθος αυτός εκπηδά από τις πιο μύχιες δυνάμεις του Ανθρώπου, από το μυστικό βάθος του Όντος, όχι για βιολογική επιβίωση παρά για ελεύθερη ύπαρξη, δηλαδή για Ηθική, Αντικειμενική και Πρακτική ελευθερία. αυτές είναι οι θεμελιώδεις μορφές ελευθερίας.

Κάθε μορφή ελευθερίας είναι αγώνισμα και κατόρθωμα. δεν δωρίζεται· κερδίζεται, εσωτερικά πρώτα. Μπορεί να την κατακτήσει ο Άνθρωπος. Και αφού μπορεί, άρα οφείλει! Η ελευθερία βλασταίνει από μια αδιάκοπη εσωτερική πάλη. Είναι πρωταρχικά Ηθική. Μόνο βεβαιότητα για την αβεβαιότητά της μπορούμε να έχουμε. Και την κατέχομε υπό τη μορφή της ακοίμητης προσπάθειας. Αυτή είναι η αμείλικτη διαλεκτική της ελευθερίας! Αν η προσπάθεια αφηλογοιήσει, εμφανίζεται η δουλεία και απειλεί με το απαίσιο προσωπίο της. Η ηθική ή υπερβατική ελευθερία, δηλαδή η εσωτερική βούληση για ελευθερία, με την οποία υπερβαίνουμε τον εαυτό μας και τις ανασταλτικές του ροπές, πραγματώνεται διαρκώς μέσα σε μια πολιτεία, παίρνει απτές μορφές της εκλογής, της αποφάσεως, της ευθύνης, που είναι ουσιώδη στοιχεία, συστατικά της ελευθερίας. Απόφαση, εκλογή και ευθύνη είναι απaráκαμπτα σήμερα. Πρέπει να εκλεγεί κανείς. Γιατί και όταν ακόμη δεν εκλεγεί, έχει ήδη εκλέξει: Να μην εκλέξει! Οι δύο τώρα άλληλες βασικές μορφές ελευθερίας είναι διαστάσεις ή τροποποιήσεις της εσωτερικής ελευθερίας. Πρόκειται για την Αντικειμενική ελευθερία, που περιλαμβάνει όλα τα είδη ελευθεριών (ατομική, κοινωνική, πολιτική και εθνική), και για την πρακτική ελευθερία, την αυτόνομη που θεμελιώνει την τάξη, θέτει σκοπούς και καθιερώνει κανόνες.

Ως ηθικό αγαθό, τώρα, η ελευθερία δεν είναι μονόδρομη πορεία: απαιτώ για τον εαυτό μου ελευθερία στον βαθμό που χορηγώ ελευθερία στον άλλο. Αν, λέγει ο ο Κ.Φ. v. Weizsacker, η ελευθερία να καθορίζω τις πράξεις μου είναι ευχάριστη και ζωτική, και αν η ελευθερία του συνανθρώπου μου είναι επίσης

αναγκαία και βασική, τότε αυτόματα αναπνδά το καθήκον να εγγυώμαστε τη μεταξύ μας ελευθερία, δηλαδή να αναγνωρίζουμε το δικαίωμα της κοινωνίας και της πολιτείας να επιβάλλει κανόνες - νόμους, περιοριστικούς της ελευθερίας μας, προς χάριν της ελευθερίας όλων. Οι αυθαίρετες ενέργειες, οι δήθεν ελεύθερες, υπαγορεύονται μάλλον από άγνοια, πρωτογονισμό, ψυχικά τραύματα ή ανεύθυνη ανωριμότητα. Αντίθετα, η εκούσια υποταγή στους κανόνες-νόμους που εγγυώνται την κοινή ελευθερία προδίδει μεγάλη συνείδηση έλληλογης ευθύνης και αποτελεί την ευγενέστερη μορφή ελευθερίας. Αυτή είναι η ηθική έννοια της αρχής της ελευθερίας. Η οποία πραγματώνεται χάρη στη λογική, στον λόγο του ανθρώπου μόλις εκούσια αναγνωρίσει την αναγκαιότητά της: «Ο λόγος καθιστά δυνατή την ελευθερία»!

Ως πολιτικό αγαθό η ελευθερία είναι επιβολή της αρχής της ελευθερίας που ήλνει τις αντιθέσεις, παραλύει τις συγκρούσεις, εναρμονίζει τις ανθρώπινες σχέσεις και καθιερώνει τάξη έννομη και ασφάλεια κοινωνική. Μέσα σ' αυτή τη διάσταση της ελευθερίας ως πολιτικού αγαθού κοινωνικής τάξεως και ασφάλειας, μπορεί να καλλιιεργηθεί ο λόγος, να αναπτυχθεί η νηφάλια σκέψη και να γίνει επιική η ευημερία του ατόμου και η αρμονική συμβίωση των ανθρώπων: «Η εν ασφαλεία και τάξει ελευθερία καθιστά δυνατό τον λόγο»! Μέσα στην κοινωνική τάξη, βασισμένη στη συνετή και δίκαιη ρύθμιση των ανθρωπίνων σχέσεων, η ελευθερία ως πολιτικό αγαθό απειλείται: πρώτον από τον κρατισμό και τον πολιτειακό βαρβαρισμό· δεύτερον από τις πολύχρωμες και ύποπτες ομάδες, τις μηχανές αυτές της σύγχρονης βίας και τρομοκρατίας που προκλητικά επιζητούν να καταλύσουν τις θεμελιακές

Αξιωματικός του Ναυτικού σε ροζ φόντο, Αθήνα, 1959, Λάδι σε πανί, 44,5x35 εκ. (Ιδρυμα Γιάννη Τσαρούχη, 601)

αρχές και αξίες του δημοκρατικού πολιτεύματος και κυρίως να αμφισβητήσουν την ικανότητα των πολιτών να τις υπερασπίσουν και τρίτον από την αλόγιστη χρήση της ελευθερίας. Οι κίνδυνοι αυτοί – και τούτο είναι το χείριστο όλων – δεν ευρίσκονται extra αλλά intra muros – εντός των τειχών της πολιτείας – και νοθεύουν τον φθόγγο και το ήθος της ελληνικής ελευθερίας. Να αγωνίζεσαι εναντίον του εξαναγκασμού και της βίας, αυτό είναι το μεγάλο χρέος και η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, είτε εσωτερική

είτε εξωτερική έχει την προέλευσή της η απειλή.

Ως εθνικό αγαθό, τέλος, η ελευθερία είναι η αρχέγονη γλώσσα του λαού μας, πολυτίμητον αγαθό και αδιαπραγμάτευτο: αγωνιζόμενη και αιμάσσοσα. Ετσι τη διασώζει αιώνες τώρα η παράδοση. Ετσι την εμβιώνει καθημερινά ο Έλληνας τον εθνική του ελευθερία και ανεξαρτησία, όπως ακριβώς την είχε συλλάβει ο φιλόσοφος νους του Πλάτωνος στο «Μενεξένό» του: «παν πλήθος και πας πλούτος αρετή υπείκει». Αυτό είναι

το πνεύμα της ελληνικής ελευθερίας, ένα πνεύμα που στις κρίσιμες καμπές της Ιστορίας μας εγείρεται αρωγό και σωτήριο για τη γενέθλια γη του. Τούτο συνέβη κατά τους Μηδικούς πολέμους, οπότε η αριθμητικά υπερέχουσα ωμή ασιατική βία διετλήετο στον θεϊκό μας αιθέρα σαν ταχύτερη πνοή ανέμου, κυνηγημένη από την ορμή του πνεύματος της ελευθερίας!

Το ίδιο αυτό πνεύμα ννιοχούσε τη μεγάλη εποποιία και συνέθετε την αθάνατη ραψωδία του 1940. Πρόκειται για μια μεγαλειώδη όσο και δραματική Συνάντηση του αρχαίου κλέους, του παρελθόντος με το αγέρωχο παρόν κάτω από τα οργισμένα βλέμματα νεκρών χιλιετηρίδων. «Στην πραγματικότητα της αρχαίας Ελλάδος φυτεύτηκεν ο σπόρος των νέων καιρών. Με το άστρο της θα κανονίσει το μέλλον το τιμόνι του. Στην ωραία λάμψη του τα όσα χρωστούν να γίνουν θα καθήσουν να σκεφθούν ποιος άρχοντας τους πρέπει», σημειώνει ο George ή κατά τον τρόπον του ποιητή του Ήλιου και του Αιγαίου, των Βράχων και των Θαλασσών, του Μαραθώνα και του Βυζαντίου, του Άθω και της Πίνδου, του ιεροφάντη χειριστή της λόγχης και της πένας, πρωταγωνιστή και εφέδρου ανθυπολοχαγού, μαχητή στις πρώτες γραμμές και υμνωδού της σύγχρονης μοίρας της Ελλάδας, του Οδ. Ελύτη: «Την οργή των νεκρών να φοβάστε / και των Βράχων τ' αγάληματα!.. Τα θεμέλιά μου στα βουνά / και τα βουνά σκώνουν οι ήλασι στον ώμο τους και πάνω τους η μνήμη καίει / άκαυτη βάτος».

Βλέπω την Ελλάδα του Έπους του Σαράντα σαν έναν γιγάντιο βράχο που αναζητώντας τη μοναξιά υψώνεται προς τον ουρανό της δόξας απότμητος από τον κατακλισμαίο χειμώνα της Ιστορίας.

Κάτω, στους πρόποδες του, απλώνεται η κοιλάδα των γών της ανθρωπότητας που χειμάζεται: «Άνεμοι γέροντες γενειοφόροι / των παλαιών μου θαλασσών / φρουροί και κλειδοκράτορες» θωπεύουν τις υπερήφανες κορυφές του. Εδώ επάνω σ' αυτές τις ασυμφιλίωτες με τη μοίρα κορυφές, ξενοδοχείται η αδάμαστη ψυχή του Έθνους. Εδώ, επάνω στις Ιστορίας τ' αγνάνεμα, χύνεται ο θάνατος σπόρος ζωής, ζωής και Λευτερίας. Εδώ επάνω στα τραχεία βουνά του ελληνικού ήθους συνάντησαν και έπληξαν τον επιδρομέα, παράδοση αιώνων και ελευθερία γενεών: η οργή των νεκρών και των πεθαμένων η μνήμη, βάτος φλεγόμενη αήλη' όχι καιόμενη, ξαναδίνει στον κόσμο τον «ιστορικό του ρυθμό» και τη γλυκειά προσδοκία της νίκης. Ετσι τα ευγενή ιδανικά της ελεύθερης ανθρωπότητας ευρίσκουν πάλι την τιμητική τους προφυλακή στα αιματόβρεκτα βουνά της Ηπείρου και την Ελλάδα να ιερουργεί πάλι στον βωμό της θυσίας «για να φθάσει ψηλά τα βουνά τα χιονόδοξα», τραγουδάει ο Ελύτης. Η μοίρα των Ελλήνων – «μοίρα των αθών, πά

λι μόνη, να σε, στα Στενά»– πρόσταξε να μάχονται κατά βαρβάρων και να δρέπουν μόνον τις δάφνες των κινδύνων της θυσίας. Αυτής της θυσίας το όραμα αναπολούμε σήμερα.

Μεγάλες μνήμες, φλογερές συνειδήσεις, ατρόμητες καρδιές και η παμφεγγής ελευθερία της Ελλάδος, η ψυχή της Ελλάδος, να εκπηδά από τα τιτανικά στήθη του παρελθόντος της τότε, όταν:

1η Σεπτεμβρίου 1939, μια πρωτόπληστη, σημαδιακή ημέρα, ημέρα κατά την οποία «όλος ο κόσμος έλαμπε σαν μια νεροσταγόνα» –για να θυμηθούμε το «Άσμα ηρωικό και πένθιμο»– μια ηλιόλουστη από τα Καρπάθια έως τη Βαλτική ημέρα, ημέρα ευδαίμονος Ειρήνης ο Χίτλερ σπαράσσει και σε 3 εβδομάδες υποτάσσει την Πολωνία. Ακολουθεί η Δανία και η Νορβηγία. 10 Μαΐου 1940, ο Blitzkrieg, ο κεραυνοβόλος πόλεμος, ισοπεδώνει σε λίγες ημέρες την Ολλανδία και το Βέλγιο – που συνθηκολογούν. 14 Ιουνίου, οι αναχαίτιστες φάλαγγες της Wehrmacht παρελαύνουν στη λεωφόρο των Ηλυ-

Κατάθεση στεφάνου στη μνήμη των πεσόντων, 1947. Νερομπογιά σε χαρτί, 15x20,5 εκ. (Ιδρυμα Γιάννη Τσαρούχη, 794)

σίων στο Παρίσι – η Γαλλία ψυχορραγεί!

Είχε ήδη προσαρτηθεί η Αυστρία και είχε παραδοθεί στις φλόγες η Τσεχοσλοβακία, ενώ η Ρωσία επαναπαύεται και επωφελείται. Επαναπαύεται στο σύμφωνο μη επιθέσεως που γράφεται από τους Φον Ρίμπεντροπ και Μολότοφ, υπουργούς των Εξωτερικών Γερμανίας και Ρωσίας αντίστοιχα. Και επωφελείται η Ρωσία, καθώς πνίγει τη Φινλανδία – και της αποσπά την Καρελία· καταλαμβάνει τις βαλτικές χώρες και προσαρτά μέρος της Βουκοβίνας και τη ρουμανική Βεσσαραβία – όσο για τη Ρουμανία, αυτή την «εχώνευε» ήδη ο Χίτλερ! Πράγμα που κάμνει τον σύμμαχό του Μουσολίνι να αφρίζει: «Αυτός ο Χίτλερ! Με φέρνει προ τετελεσμένων γεγονότων. Αυτή τη φορά όμως θα του το αντα-

ποδώσω. Θα μάθει από τις εφημερίδες ότι κατέλαβα την Ελλάδα», σημειώνει στο «Ημερολόγιό» του ο Τσιάνο, ο υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας.

Οι μέχρι τότε δάφνες του ήταν ότι είχε καταλάβει τη Μ. Παρασκευή, 7 Απριλίου του 1939, την Αλβανία, είχε εισβάλει στην Αφρική, στη Βρετανική Σομαλία, ενώ σκηνοθετούσε την casus belli με την Ελλάδα. Στις 27 Αυγούστου 1923 βρίσκονται δολοφονημένοι στον δρόμο Ιωαννίνων - Κακαβιάς ο Ιταλός στρατηγός Enrico Telini και η τετραμελής ακολουθία του. Ακολουθεί ιταμό τελεσίγραφο και πολύνεκρη κατάληψη της Κέρκυρας, με αρμάδα που ήδη έτοιμη πριν από το έγκλημα ναυλοχούσε στον Τάραντα. Το 1939 ο Ντούτσε ζητούσε προκλητικά εξηγήσεις, γιατί οι Δωδεκα-

νήσιοι να καταφεύγουν στην Ελλάδα. Στις 12 Ιουλίου 1940, κοντά στην Κρήτη, πολεμικά αεροπλάνα βομβαρδίζουν το βοηθητικό του στόλου «Ωρίων» και το αντιτορπιλικό «Υδρα», στις 30 Ιουλίου τα αντιτορπιλικά «Β. Γεώργιος» και «Β. Όλγα», κοντά στην Κόρινθο, και δύο υποβρύχια στο λιμάνι της Ναυπάκτου. Στις 11 Αυγούστου, το επίσημο ιταλικό πρακτορείο «Στέφανι» χαρακτηρίζει την εξόντωση του γνωστού ληστή Νταούτ Χότζα εκ μέρους δύο Αλβανών συμπατριωτών του ως «πολιτικό έγκλημα». Στις 15 Αυγούστου 1940 η ανέντιμη «γενναιότητα» του δικτάτορα Μουσολίνι τορπιλίζει την «Ελλη». Και εξομολογείται στον Vittorio Campini: «Προτού να πεθάνω βλέπω να διαγράφεται επάνω στον ιταλικό ουρανό μια αναγεννώ-

μενη αυτοκρατορία των Καισάρων. Βλέπω τον μεγαλύτερο γιο μου να διασχίζει πάλι τον Νείλο και βλέπω την Ευρώπη ολόκληρη υπό την επίδραση του νέου Καίσαρος».

Μ' αυτές τις σκέψεις στέλνει τη νύχτα της 28ης Οκτωβρίου 1940 το επαίσυντο τηλεσίγραφο. Και η απάντηση της Ελλάδας: ο πόλεμος. Όταν άλλα κράτη, και όμορα προς εμάς, ερωτοτροπούν, καιροσκοπούν ή συμμαχούν με τον Άξονα. Και η Ελλάδα; Γυρίζει στο Παρελθόν, ακροάζεται τους νικητήριους παιάνες του Μαραθώνα, ενωτίζεται τις πολεμικές δεήσεις και τον Ακάθιστο Ύμνο του Βυζαντίου, τυλίγεται μέσα στις φλόγες του '21, ζει τους νικηφόρους αγώνες του '12-'13, βλέπει την «Ελλάδα» βυθισμένη στον υγρό της τάφο και αποφασίζει: ΟΧΙ...

Η χώρα δονείται από πύρινον ενθουσιασμό. Ακόμη και οι πικραμένες μάνες, οι ορφανές αδελφές, τα ανήλικα τέκνα που μένουν δίχως στήριγμα, πνίγουν τον πόνο τους στη μέθη του πατριωτισμού. Η Ελλάδα ζει στην πρώτη γραμμή. Ελλάδα των μετόπισθεν δεν υπάρχει. Ελλάδα υπάρχει: του μετώπου! Το Έθνος γράφει με τη λόγχη του την Ιστορία: κάθε ύψωμα και μία μάχη· κάθε μάχη και μία νίκη, κάθε νίκη και μία προέλαση. Έτσι, τη 10η Δεκεμβρίου 1940 ο ραδιοφωνικός σταθμός της Βοστώνης ανήγγειλε ότι στη γαλιλοϊταλική μεθόριο Γάλλιοι στρατιώτες, ενθουσιασμένοι από τις ελληνικές νίκες, ύψωσαν επιγραφή και παρακαλούσαν δήθεν: «Ελληνες στρατιώτες, μην προχωρείτε άλλο πλέον! Από εδώ αρχίζουν τα γαλλικά σύνορα!» Οι μάχες στο μέτωπο συνεχίζονται άγριες. Τα νέφη του πολέμου, κόλαση δαντική, τυλίγουν στους βράχους τους καλόγερους» και τους εγείρουν από τη σιωπή. Οι Έλληνες αγωνίζονται νικηφόρα.

Το μνημόσυνο, μακέτα τοιχογραφία για το ύπαιθρο, 1947. Νερομογοιά με κόλλα σε πανί, 24x34,3 εκ. (Ίδρυμα Γιάννη Τσαρούχη, 1007)

Ο θάνατος, όμως, σπαράσσει τους ανθρώπους· το Έθνος αιμοσταγεί. Ο ηρωικός ανθυπολοχαγός, νέος Περασμάχος ή Διγενής Ακρίτας, σύμβολο και εκφραστής του ήθους της ελληνικής ελευθερίας «κείται στην τσουρουφλισμένη χλαίνη. / Αιώνες μαύροι γύρω του / ...κι οι ώρες που ξανάγιναν πέτρινες περιστέρες / Ακούν με προσοχή». Έτσι το «γέλιο κάηκε», «ο κόσμος άδειασε με την στερνή κραυγή», «η μία στιγμή παράτησε την άλλη / κι ο ήλιος ο παντοεινός έτσι με μιας τον κόσμο» σενάζει ο Ελύτης. Ο ήρωας όφειλε, ωστόσο, να υψωθεί «Φωτιά στην άνομη φωτιά», «εκδικητής της αδικίας και να προβάλλει το γυμνό στήθος του και το ελληνικό ήθος του σαν χάρτη περφηάνειας / Όπου ξεπούσαν λευτεριά και θάλασσα».

Ο εραστής της ελευθερίας λαός δεν θα αφήσει τους βαρβάρους να περάσουν. Πώς, άλλωστε, να περάσουν, όταν τις πύλες φράσσουν γυναίκες ωσάν

τη Σπαρτιάτιδα μητέρα, που έστειλε 5 παιδιά της στον πόλεμο και, αναμένοντας την έκβασή του, ερώτησε μαχητήν επιστρέφοντα: «τι πράττει η πατρίς» και, αφού έλαβε την τραγική είδηση του φόνου των 5 τέκνων της, «αλλά δεν σε ηρώτησα τούτο κακόν, ανδράποδον», οργίστηκε η ηρωίδα, «σε ηρώτησα τι πράττει η πατρίς»· «ένικσε», της ανήγειρε· «ασμένως τότε δέχομαι και των τέκνων μου τον θάνατον»! Η ψυχή της σύγχρονης Ελλάδος μαγεμένη από τα αθάνατα λόγια του αρχαίου σκηνικού «θήσκειν μη λήγε τους αγαθούς» ξαναζωντανεύει το πατρογονικό της Ήθος: 1941, πριν από την εισβολή των Γερμανών, Ελληνίδα μητέρα στέλνει το εξής τηλεγράφημα: «Προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως» κ. Αλέξ. Κορυζήν. Ο υιός μου Ευάγγελος Ιω. Ιωαννίδης έπεσε κατά τις επιχειρήσεις της Κλεισούρας. Παρήγειρα εις τους 4, ήδη υπηρετούντας: Χρήστον, Κώσταν, Γεώργιον και Νίκον Ιω. Ιωαννίδην, να εκδικηθώσι τον

θάνατον του αδελφού των. Κρατώ εις εφεδρείαν άηλους τέσσαρας: Πάνον, Αθανάσιον, Γρηγόριον και Μενέλαον Ιω. Ιωαννίδην, κλήσεως 1917 και νεωτέρων. Παρακαλώ κληθώσιν ονομαστικώς και ούτοι εις πάσαν περίπτωση ανάγκης της πατρίδος ή τυχόν απωλείας ετέρου τέκνου μου προς εκδίκησιν εχθρού. Γνωρίσατε προς Βασιλέα μας ότι ύστατον επιφώνημα θέλει είναι: Ζήτω η πατρίς! Ελέην Ιω. Ιωαννίδου, Κυπαρισσία!».

Χρειάζονται σχόλια; Πώς να αποδώσει κανείς το ηρωικό κλίμα, το άρωμα εκείνων των στιγμών που οι πράξεις δίδουν ασύλληπτες διαστάσεις στην έννοια και τις μορφές της ελευθερίας, για την οποία «δακρύζει από χαρά ο ήλιος», κατά τον ποιητή. Η Ιωαννίδου σκέπτεται και ενεργεί όπως το Έθνος· είναι η γρηγορούσα συνείδηση του Έθνους· επαναλαμβάνει το «ταν ή επί τας», όπως ο Ελύτης τον Ευριπίδη: «Της δικαιουσίνης Ήλιε vonté / και μυρσίνη συ δοξαστική / μη παρακαλώ σας μη / λησμονάτε τη χώρα μου!»! Και ο συγκληνιστικός λό-

γος των «Ικετίδων» του αρχαίου σκηνικού: «Άμυνε ματρί, πόλις, άμυνε Παλλήδαδι»: προστάτευε τη μητέρα, προστάτευέ την ως πόλη της Παλλήδος!

Λόγοι θερμή ικεσία! Ο ποιητής λειτουργεί όπως η Ελλάδα, που φτερωμένη από την αχόρταγη πείνα της ελευθερίας αγωνίζεται καταμεσίς του ιστορικού χειμώνα και οραματίζεται το γλυκό έαρ της νίκης. Κάθε Έλληνας γίνεται –θαρείς– ένα πανανθρώπινο ηθικό μέγεθος που κομίζει βαρύτιμες αξίες.

«Θυμούμαι –γράφει ο Νίκος Καζαντζάκης στην "Αναφορά στον Γκρέκο" – ένας Κρητικός καπετάνιος, βοσκός, μύριζε κοπριά και τράγο και γύριζε από τον πόλεμο όπου είχε πολεμήσει σαν λιοντάρι· βρέθηκα στο μαντρί του ένα μεσημέρι που του ήρθε από το "Κρητικό Αδελφάτο" της Αθήνας ένα δίπλωμα απάνω σε περγαμνή με μεγάλα γράμματα κόκκινα και μαύρα· τον συχαίρουνταν για τις αντραγαθίες του και τον ανακήρυχναν ήρωα.

– Τι χάρτα είναι ετούτη; ρώτησε νευ-

ριασμένος τον αποσταλημένο· μήκαν πάλι τα πρόβατά μου σε κανένα σπαρμένο; είναι να πληρώσω καμιά ζημιά;

Χαρούμενος ο αποσταλημένος ξεδίπλωσε τη χάρτα και του τη διάβασε φωναχτά.

– Κάμε τα ψιλά να καταλάβω τι θέλει να πει;

– Πως είσαι ήρωας, κι η Πατρίδα σου στέλνει τη χάρτα αυτή, να τη βάλεις, λείει, σε κορνίζα, να τη βρουν τα παιδιά σου.

Άπλωσε ο καπετάνιος τη χερούκλα:

– Φέρ' τη εδώ!

Την άρπαξε, την έκαμε κομμάτια, την πέταξε στη φωτιά, όπου έβραζε το καζάνι με το γάλα.

– Άντε να τους πεις πως εγώ δεν πολέμησα για να πάρω μια χάρτα· πολέμησα για να κάμω ιστορία.

Για να κάμει ιστορία! Ενωθε καλά ο άγιος βοσκός τι ήθελε να πει, μα δεν κάτεχε να το πει: ή μπας και το 'πε με τον ανώτατο τρόπο;

Σηκώθηκε, γέμισε ένα λεκανιδάκι γάλα, έκοψε μισό τυρί, έφερε δυο κρίθινες κουλούρες, στράφηκε στον αποσταλημένο που 'χε πικραθεί να δει τη χάρτα κομμάτια στη φωτιά.

– Έλα, έλα κουμπάρaki, του 'πε, μη χολοσκάς, φάε και πιες και στο διάολο οι χάρτες· δε θέλω, να τους πεις, ακούς; δε θέλω πληρωμή...»!

Δε θέλω πληρωμή!

As σκεφθούμε: τι θα ήταν τάχα σήμερα η

Ελλάδα χωρίς τον Άνθρωπο αυτού του ήθους, χωρίς το θάνατο Σαράντα; Και τι θα ήταν ο κόσμος χωρίς την Ελλάδα! Η οποία, υπερασπιζόμενη διαιώνες αξίες, εξήλθε καθημαγμένη από τον αγώνα του '40. Όμως, η χιλιεπρόσωπη αθλιότητα παγίδευσε βάνουσα τις αξίες αυτές: η ηθική ανάπλαση της γης σαν συντελέσθηκε και η χώρα μας δεν βρήκε την ιστορική της δικαίωση. Ας σκεφθούμε «τι ανταπέδωκαν ημίν»! Ένα ερώτημα που οδηγεί τη λαβωμένη από την αδικία συνείδηση του μεγάλου Ποιητή και μαχητή Οδ. Ελύτη σε εξέγερση: «Αδελφοί μάς εγέλασαν! / Γι' αυτούς, είπαν, ο καπνός της θυσίας»! Και ας σκεφθούμε την τραγική ειρωνία ή την ειρωνική τραγωδία της Ιστορίας: το ένδοξο θέατρο του πολέμου και της νίκης, η Βόρειος Ηπειρος να χειμάζεται αλύτρωτη και οι αδελφοί μας –κατά παράβαση παντός ανθρώπινου δικαιώματος– να σήπονται στις φυλακές· άλληλοι πάλη γείτονες, παραχαράκτες της Ιστορίας, να διεκδικούν πανάρχαια πατρογονικά εδάφη, να σφετερίζονται το όνομα της ιερής Μακεδονικής γης και να απειλούν από Βορρά και Ανατολών να διαμελήσουν το πανάχραντο σώμα της πατρίδος, ενώ το άλλο ακραίο τμήμα του Ελληνισμού, η μαρτυρική Κύπρος, βαρεία ραγισμένη να δοκιμάζεται και να αιμορροεί. Ας σκεφθούμε ακόμη πόσον αδυσώπητη στον αιματηρό βηματισμό της είναι η Ιστορία

και ποιες τραγικές και κατακλισμαίες συνέπειες εγκληθεί μια πιθανή εκτροπή της. Ας σκεφτούμε δηλαδή, υπό τον ορυμαγδό των πολύνεκρων μαχών, το βαρυσήμαντο και άρα μακάβριο μήνυμα που μας στέλνει η κρισιμότητα των καιρών μας. Και σκεφθείτε πόσον πικρή και σκληρή είναι κάποτε η γεύση, η οίμωγή της Ιστορίας.

Οφείλουμε, εν τούτοις, να κοιτάζουμε κατά πρόσωπο την αλήθεια και την Ιστορία. Τούτο είναι παράγων σωτηρίας. Οφείλουμε, προς τούτοις, να κοιτάζουμε κατά πρόσωπο το ιστορικό μας παρελθόν, όχι μόνον διότι το κοίταγμα αυτό απολακτίζει την απεισκευσία και την ηθικο-πολιτική ανευθυνότητα· όχι μόνον επειδή οδηγεί το έθνος στη σύμπτωση, τη σύννοια, την ομοψυχία και την ενότητα, αλλά και επειδή: «οι αληθινοί άνθρωποι της προόδου είναι εκείνοι που τρέφουν ένα βαθύ σεβασμό προς το παρελθόν» κατά το φθέγμα του Ρενάν. Ειδικότερα εμείς οι Έλληνες δεν πρέπει να τυλίγουμε στη λήθη, αλλά να ανακαλούμε διαρκώς στη μνήμη το πολυαιώνιο και πολυδύναμο ιστορικό μας παρελθόν, είτε για να επαναλάβουμε το μεγαλείο του είτε για ν' αποφύγουμε τη φρίκη του, ιχνεύοντας πάθη και λήθη· αντλώντας καθοριστικά για την εθνική, πολιτική και ηθική μας συμπεριφορά διδάγματα· χτίζοντας μία γρηγορούσα και την πληρότητα εγγίζουσα συνείδηση

και εκείνης και της τωρινής εποχής· δημιουργώντας υψηλή και κοφτερή επίγνωση για το παρόν· διανοίγοντας καινούργιες προοπτικές για το μέλλον. Συναισθανομένοι, τέλος, το μεγάλο ιστορικό βάρος οφείλουμε να βρούμε τα μέτρα, με τα οποία θα ζυγίσουμε το νόημα όσων συμβαίνουν στους καιρούς μας.

Συμβάντα και συμβαίνοντα ιδιαζόντως σημαντικά. Η μήπως έχει έλθει το πλήρωμα του χρόνου να δοκιμασθεί για μια ακόμη φορά στο χωνευτήρι της Ιστορίας η ηθική αντοχή και η πνευματική του ελληνισμού δύναμη απέναντι στην ανιστόρητη θρασύτητα σύγχρονων βαρβάρων!

Η ομοψυχία μας είναι το όπλο μας, η ενότητα του λαού μας η ασπίδα, το ήθος της ελευθερίας το δόρυ και η λάμψη της λόγχης του στρατού μας η εγγύηση της ακεραιότητάς μας.

Στα απέραντα πελάγη μας και στις ασυμφιλίωτες με τη μοίρα κορυφές των βουνών μας ξενοδοχείται η ψυχή του Έθνους: «Ομορφη, πλούσια, κι άπαρτη, και σεβαστή, κι αγία», όπως ακριβώς ο φθόγγος και το ήθος της ακαταπάληπτης ελληνικής ελευθερίας, το ακατάλητο πνεύμα της αιώνιας Ελλάδος!

(Επίσημος πανηγυρικός λόγος στην Αίθουσα Τελετών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 28 Οκτωβρίου 1994)

Ο Γρηγόρης Κωσταράς γεννήθηκε στο Πυργί του δήμου Αγρινίου. Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και ειδικεύτηκε στη φιλοσοφία-ψυχολογία στα Παν/μια Αμβούργου και Κοπεγχάγης, υπό την επιστημονική καθοδήγηση διαπρεπών καθηγητών: Κ.Φ. v. Weiszacker, P. Aubenque, ΚΙ. Ocher, P. Hofstatter, K. Pawlik, H. Nickel, R. Tausch κ.ά. Αναγορεύτηκε διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν/μίου του Αμβούργου και αποφοίτησε από τη Σχολή Ψυχολογικής Αμύνης του Οϊσκήρχεν. Εξέλεγε επιμελητής του Εργαστηρίου Ψυχολογίας της Φιλοσ. Σχολής του Παν/μίου Αθηνών, εντεταλμένος υφηγητής, επίκουρος καθηγητής, αναπληρωτής και τέλος καθηγητής. Είναι εκλεγμένο μέλος πολλών ελληνικών και ξένων επιστημονικών εταιρειών με ευρεία συμμετοχή σε διεθνείς εκπροσωπήσεις και επιστημονικά συνέδρια. Διδακτικό έργο ασκεί όχι μόνο στη Φιλοσοφική, αλλά και σε άλλες πανεπιστημιακές σχολές, ενώ προσκεκλημένος έχει διδάξει σε πολλά πανεπιστήμια της αλλοδαπής ή έχει μετάσχει σε μεγάλα διεθνή ερευνητικά κέντρα. Στο συγγραφικό του έργο (εκτός από τα αυτοτελή βιβλία του) κεντρική θέση έχουν οι διατριβές, μελέτες και ανακοινώσεις (περισσότερες από 100), οι δημοσιευμένες σε έγκυρα ελληνικά και ξένα περιοδικά. Στο πλαίσιο μιας εργώδους κοινωνικής, πολιτικής και εθνικής δραστηριότητας είδαν το φως της δημοσιότητας υπέρ τα 300 άρθρα από τις στήλες των μεγαλύτερων εφημερίδων. Το συγγραφικό του έργο –ξενόγλωσσο, ελληνιστί γραμμένο ή μεταφρασμένο– έχει μεγάλη απήχηση. Έτυχε, τέλος, πολλών τιμητικών διακρίσεων, και με την ιδιότητα του προέδρου της ΑΠΟΕΑ (Ανωτ. Πανελλ. Ομοσπονδία Εφ. ΑΕ/κών).